

PIERRE NORA

prevele s francuskog: MILENA OSTOJIĆ, ANA IRENA HUDL

Između sjećanja i povijesti

135

PIERRE NORA*

Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2007.

SVEZAK 8 | 12 BROJ

Kraj povijesti ~ sjećanja

Ubrzavanje povijesti: onkraj metafore, što to doslovce znači? Sve brži pad u bespovratno mrtvu prošlost, globalna percepcija svih stvari kao nestalih-slamanje ravnoteže između sadašnjosti i prošlosti. Potaknuto duboko historijskim osjećajem, raspada se sve proživljeno u toplini tradicije, u promjenjivosti običaja, u ponavljanju pradavnog. Samosvijest uvijek dolazi pod znakom onoga što je već počelo, uvijek kao ispunjenje nečega što je ranije započelo. O sjećanju neprestance govorimo jer ga više nemamo.

Znatiželja za mjestima gdje se sjećanje kristalizira i nalazi svoje utočište u vezi je s ovim naročitim trenutkom u francuskoj povijesti, prijelomnim trenutkom u kojemu se svijest o raskidu s prošlošću miješa s osjećajem o (rastrganom) sjećanju, ali u kojem ta rastrganost budi dovoljno sjećanja da se može postaviti pitanje o njegovu utjelovljenju. Osjećaj kontinuiteta taloži se na određenim mjestima: *lieux de mémoire*, mjesta sjećanja zamijenila su *milieux*

de mémoire, središta sjećanja.

Pomislimo na ono bespovratno osakaćenje koje je predstavljalo nestanak seljačke kulture, tog kolektivnog sjećanja *par excellence* koji kao predmet proučavanja ulazi u modu istovremeno s vrhuncem industrijskog uzleta. No uništenje tog središnjeg dijela našeg sjećanja tek je jedan od primjera. Cijeli svijet se zakovitlava u fenomenima poznatim kao globalizacija, demokratizacija, uspon masovne kulture i medija. Na periferiji, neovisnost je povukla u povijesnost nove nacije već otprije probuđene iz etnološkog sna kolonijalnim silovanjem. Sličan proces unutarne dekolonizacije zadesio je etničke manjine, obitelji i subkulture, sve odreda velikog sjećajnog i malog historijskog kapitala. Svršeno je s društvima utemeljenim u sjećanju, sa svim institucijama poput crkve, škole, obitelji i države koje su jamčile prenošenje vrijednosti. Svršeno je s ideologijama utemeljenim u sjećanju, ideologijama koje su ublažavale prijelaz iz prošlosti u budućnost ili onima ukazivale na to što budućnost treba zadržati iz prošlosti, bilo u ime reakcije, progressa ili revolucije. Štoviše, sam se način historijske percepcije uz pomoć medija čudesno proširio, tako da je sjećanje, nekad naslijeđe intimnog iskustva, zamijenjeno efemernom opnom aktualnosti.

Fenomen ubrzavanja povijesti jasno nam otkriva distancu između istinskog sjećanja, društvenog i netaknutog, utjelovljenog u takozvanim primitivnim ili arhajskim društvima i koje nestaje s njima, i - povijesti kao načina na koji naša društva, osuđena na zaborav jer su ponijeta promjenom, organiziraju prošlost. Distancu između jednog integriranog sjećanja, diktatorskog i nesvjesna sebe, svemoćnog i spontano aktualizirajućeg, sjećanja bez prošlosti jer ju vječno reciklira u naslijeđe odašiljući tako jučerašnjicu predaka u nepromjenjivo vrijeme heroja, porijekla

i mita- i s druge strane, našeg sjećanja koje je tek povijest, trag i odabir. Distanca koja se samo povećava u mjeri u kojoj naročito novovjekni čovjek prisvaja pravo, moć, čak dužnost promjene. Distanca koja danas doživljava svoj grčevit ishod.

Ovo iskorjenjivanje sjećanja pobjedničkom poviješću otkriva prijelom drevne veze identiteta čiju smo istinitost nekada uzimali zdravo za gotovo: jednakost između povijesti i sjećanja. Često podcrtavana slabost francuskog jezika, činjenica da postoji tek jedna riječ za označavanje proživljene povijesti i intelektualnog postupka koji ju čini inteligibilnom (što se u njemačkom razlikuje kao *Geschichte* i *Historie*, u hrvatskom kao povijest i historija) ukazuje ovdje na duboku istinu: promjena koja se dešava iste je naravi kao i način na koji si je prikazujemo. Kad bismo nastanjivali naše sjećanje, ne bismo mu trebali posvećivati mjesta. Ne bi ni bilo *lieux de mémoire*, mjesta sjećanja, jer sjećanje ne bi bilo potisnuto poviješću. Svaka, pa i najsvakodnevniija gesta bila bi doživljena kao religiozno ponavljanje onog što se oduvijek čini, u tjelesnoj identifikaciji čina i smisla. Čim postoji trag, distanca, posredovanje više se ne radi o sjećanju, riječ je o povijesti. Pomislimo samo na Židove, osuđene na svakodnevnu vjernost ritualu tradicije: kao »narod sjećanja« povijest ih se nije ticala sve dok im otvaranje suvremenom svijetu nije nametnulo potrebu za povjesničarima.

Sjećanje i povijest nisu sinonimi, dapače, umnogome su suprotstavljeni. Sjećanje je život, uvijek ga prenose živi ljudi i stoga je u trajnoj evoluciji, otvoreno dijalektici uspomene i zaborava, nesvjesno neprekidnih iskrivljenja, osjetljivo na sva prisvajanja i manipulacije, podložno dugim mirovanjima i naglim oživljavanjima. Povijest je s druge strane uvijek problematična i nepotpuna rekonstrukcija onog što je prošlo. Sjećanje je

137

PIERRE NORA*
Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

uvijek aktualan fenomen koji uvezuje proživljeno u vječnu sadašnjost; povijest je prikaz prošlosti. Zbog svoje čuvstvenosti i magičnosti sjećanje si prilagođava tek detalje koji mu se ne suprotstavljaju; hrani se nejasnim, sudarajućim, globalnim ili plutajućim, posebnim ili simboličkim uspomenu, osjetljivo na sve prijenose, zaslone, cenzuru ili projekcije. Budući da je intelektualan i sekularizirajući postupak, povijest priziva analizu i kritički diskurs. Sjećanje sakralizira uspomenu; povijest ju profanizira, protjeruje u prozaično. Sjećanje izvire iz grupe koju i spaja, što znači, kao što je govorio Maurice Halbwachs, da postoji onoliko sjećanja koliko i grupa, da je sjećanje po prirodi mnogostruko, ali specifično, kolektivno, pluralno, a opet individualizirano. Povijest, nasuprot tomu, pripada svima i nikomu, što joj daje univerzalnu namjenu. Sjećanje se ukorjenjuje u konkretnom, u prostoru, u gesti, slici i objektu. Povijest se drži samo vremenitih kontinuiteta, evolucija i odnosa među stvarima. Sjećanje je apsolut, a povijest poznaje tek ono relativno.

U srcu povijesti djeluje jedna kritika koja uništava spontano sjećanje. Povijest uvijek sumnjiči sjećanje jer joj je prava misija da to sjećanje uništi i potisne, ona je delegitimacija proživljene prošlosti. Iz perspektive društva povijesti, na granicama potpuno historiziranog svijeta dogodila se ultimativna i definitivna desakralizacija. Kretanje povijesti, povijesna ambicija nije veličanje onog istinski prošlog, nego njegovo poništenje. Bez sumnje, jedna poopćena kritika sačuvala bi muzeje, kolajne i spomenike, dakle arsenal nužan za njezin vlastiti rad, ali prazneći ih od tog što ih u našim očima čini mjestima sjećanja. Društvo koje bi u potpunosti živjelo pod znakom povijesti ne bi poznavalo mjesta gdje bi naposljetku mogli usidriti svoje sjećanje, baš kao što ih ne poznaje ni tradicionalno društvo

potpuno uronjeno u sjećanje.

Jedan od najvidljivijih znakova tog raskida povijesti od sjećanja vjerojatno je i početak jedne historije povijesti, nedavno buđenje historiografske svijesti u Francuskoj. Povijest, naročito povijest nacionalnog razvoja oblikovala je najjače od francuskih kolektivnih tradicija, dakle *milieu de mémoire*, središte sjećanja *par excellence*. Od srednjevjekovnih kroničara do modernih povjesničara »totalne« povijesti cijela se povijesna tradicija razvila kao disciplinirano vježbanje sjećanja, njegovo spontano produbljivanje, rekonstituiranje prošlosti bez šupljina i bez pukotine. Nesumnjivo, još od Froissarta, nijedan od velikih povjesničara nije imao osjećaj da ispisuje tek partikularno sjećanje. Comynnes nije bio svjestan da prikuplja tek dinastičko sjećanje, La Popelinère francusko, Bossuet sjećanje »najkršćanskije monarhije«, Voltaire sjećanje o napretku ljudske vrste, Michelet samo sjećanje »naroda«, a Lavissee sjećanje nacije. Upravo suprotno, duboko su osjećali da se njihov zadatak sastoji u uspostavljanju pozitivnijeg, sveobuhvatnijeg i eksplikativnijeg sjećanja od onog njihovih prethodnika. Znanstveni arsenal koji si je znanost priskrbila u prošlom stoljeću samo je pojačao kritičko ustanovljenje istinskog sjećanja. Sve velike preradbe historijske metode sastojale su se u povećavanju baze kolektivnog sjećanja.

U zemlji poput Francuske historija povijesti ne može biti nevin postupak: ona je unutarne subvertiranje jedne povijesti-sjećanja od strane povijesti-kritike. Sve su povijesti kritičke prirode, a svi povjesničari težili su raskrinkati lažne mitologije svojih prethodnika. Temeljna se promjena događa kad povijest krene pisati vlastitu povijest. Rađanje historiografske brige, to je povijest koja si stavlja u zadatak prognati iz sebe sve što ona nije, razotkrivajući se žrtvom sjećanja i čineći napor da ga se riješi. U

zemlji koja povijesti nije dala vrhovnu i oblikotvornu ulogu u stvaranju nacionalne svijesti, historija povijesti ne bi bila toliko opterećena polemičkim sadržajem. U Sjedinjenim Državama na primjer, zemlji pluralnih sjećanja i različitih tradicija historiografska se disciplina oduvijek prakticira. Različite interpretacije Neovisnosti ili Građanskog rata, ma kako veliki bili ulozi, ne osporavaju američku tradiciju jer ona, ukoliko uopće postoji, ne počiva prvenstveno na povijesti. Nasuprot tomu, u Francuskoj je historiografija ikonoklastička i drska. Dočepava se najbolje ustrojjenih predmeta tradicije - ključne bitke poput bitke kod Bouvinesa, kanonskog priručnika poput *petit Lavissea*- da bi im proniknula mehanizam i što točnije rekonstruirala uvjete njihova postajanja. Historiografija unosi dvojbu: ona je oštrica kritike koja zasijeca između stabla sjećanja i kore povijesti. Historiografija francuske revolucije, rekonstruiranje njenih mitova i interpretacija znak je da se više ne identificiramo s njenim naslijeđem. Propitivati tradiciju, ma koliko časnu, znači ne prepoznavati se više njenim nositeljem. No historija povijesti ne bavi se samo najsvetijim predmetima iz francuske tradicije. Propitujući svoja materijalna i konceptualna sredstva, procedure vlastite proizvodnje i društvena područja svojeg rasprostiranja te vlastito ustanovljenje u tradiciji, cijela povijest ulazi u historiografsko doba, dovršava svoje razjednačavanje od sjećanja. Samo sjećanje tako postaje predmet jedne moguće povijesti.

U Francuskoj se jednom činilo da se kroz povijest i oko pojma »Nacije« iskrystalizirala jedna tradicija sjećanja, u razdoblju od *Lettres sur l'histoire de la France* Augustina Thierryja (1827.) do *Histoire sincère de la nation française* Charles Seignobosa (1933.) (zasnujemo li široko kronologiju) i to u sintezi Treće republike. Povijest, sjećanje i Nacija činili su više nego prirodnu zajednicu,

komplementarno kruženje, simbiozu na svim razinama: znanstvenoj i pedagoškoj, teorijskoj i praktičnoj. Nacionalna definicija sadašnjosti zahtijevala je opravdanje rasvjetljavanjem prošlosti. Sadašnjost je oslabljena traumom revolucije koja je nalagala opće prevrednovanje monarhijske prošlosti. Oslabljena je još više traumom poraza iz 1870. koji je hitnijim činio zahtjev za razvojem dokumentarističke erudicije i školskog prenošenja sjećanja, pogotovo uzevši u obzir sve veću premoć njemačke znanosti i pedagogije, što je bila veća trauma od vojnog poraza kod Sadowe četiri godine ranije. Povjesničar ima golemu nacionalnu odgovornost, on je napola vojnik, napola svećenik. Njegov ton odjekuje i u uvodniku prvog broja *Revue historique* (1876.) u kojem Gabriel Monod legitimno uviđa da »znanstveno istraživanje, ubuduće sporo, kolektivno i metodično« radi na »samozatajan i siguran način za sjaj i veličinu domovine, kao i ljudskog roda uopće«. Čitajući takav, kao i stotine sličnih tekstova zapitate se kako je moguće da je ideja da pozitivistička povijest nije kumulativna mogla ikada biti uvjerljiva. Naprotiv, iz teleološke perspektive ustrojenja nacije, tek su ono političko, vojno, biografsko i diplomatsko stupovi kontinuiteta. Poraz kod Azincourta ili Ravaillacov nož, Dan budala (*Journée des Dupes*) ili tajna odredba Westfalskog sporazuma proizlaze iz skrupuloznog knjigovodstva. Najistančanija erudicija dodaje ili oduzima detalj kapitalu nacije. Ovaj »memorijalni prostor« moćno je jedinstven: od grčko-rimske kolijevke Francuske do kolonijalnog imperija Treće republike razmak nije veći od razmaka između visoke erudicije koja baštini pridružuje nove pobjede i školskog priručnika koji propisuje dogmu. Povijest je sveta jer je nacija sveta. Nacijom se francusko sjećanje održavalo svetim.

Zašto se ta sinteza ipak raspada, desakralizira? Za vrijeme krize

tridesetih godina par Država-Nacija progresivno se zamjenjuje parom Država-društvo. Istovremeno i iz istih razloga povijest od tradicije sjećanja spektakularno postaje znanje društva o samom sebi, naročito u Francuskoj. Takva nova, društvena povijest mogla je umnogostručiti svoj predmet u mnogo partikularnih sjećanja, transformirati se čak u laboratorij za istraživanje mentaliteta prošlosti, ali, oslobođena nacionalne identifikacije, ona je prestala biti nastanjena jednim subjektom nositeljem, izgubila je svoju pedagošku misiju prenositeljice vrijednosti - što jasno pokazuje i aktualna obrazovna kriza. Nacija više nije objedinjujući okvir koji sadržava svijest o kolektivitetu. Definicija nacije više nije goruće pitanje, a zahvaljujući miru, prosperitetu i smanjenju moći Francuske kao svjetske sile, naciji prijeti tek izostanak prijetnje. Dolaskom društva na mjesto Nacije legitimacija prošlošću ustupa mjesto legitimaciji budućnošću. Prošlost smo mogli tek poznavati i slaviti ju, Naciju je valjalo služiti; budućnost treba pripremiti. Tri pojma ponovno postaju autonomna: Nacija više nije borba nego danost, povijest je postala društvena znanost, a sjećanje isključivo privatni fenomen. Nacija-sjećanje vjerojatno je posljednja inkarnacija povijesti-sjećanja.

Proučavanje *lieux de mémoire*, mjesta sjećanja nalazi se tako na raskrižju dviju struja koje mu u današnjoj Francuskoj definiraju važnost i značenje. S jedne strane historiografski pokret: reflektivni povratak historije samoj sebi, s druge je to historijsko kretanje u pravom smislu riječi koje označava kraj jedne tradicije sjećanja. Vrijeme mjesta sjećanja predstavlja točno ovaj trenutak u kojem beskrajni kapital koji smo živjeli u intimnosti sjećanja nestaje i ponovno oživljava tek pod pogledom ponovno uspostavljene povijesti. Odlučno produblivanje rada povijesti s jedne, dolazak jednog ojačanog naslijeđa prošlosti s druge strane. Unutrašnja

dinamika kritičkog principa, iscrpljivanje našeg političkog i mentalnog historijskog okvira koje je toliko moćno da nas ne ostavi ravnodušnima te toliko neprimjetno da se nameće tek osvrtnom na najeklatantnije od svojih simbola. Ova dva kretanja, historijsko i historiografsko, upućuju nas da preispitamo osnovna oruđa povijesnog istraživanja i osnovne simbole koji tvore naše sjećanje: arhive i francusku trobojnicu, rječnike i Panteon, muzeje i Slavoluk pobjede, Larousseov rječnik i Zid Fédéréa.

Mjesta sjećanja ponajprije su ostaci, ultimativni oblik u kojem preživljava komemorativna svijest u povijesti koja sjećanje treba jer ga se odrekla. Deritualizacija svijeta iznjedruje pojam *lieux de mémoire*, upravo ga umijeće i želja društva ponesenih svojom transformacijom i obnavljanjem proizvode, podižu, ustanovljuju, konstruiraju, određuju i uzdržavaju. Društvo po naravi vrednuje novo ispred starog, mladost ispred starosti, budućnost ispred prošlosti. Muzeji, arhivi, groblja i kolekcije, festivali i obljetnice, sporazumi i zapisnici, spomenici, sanatoriji, privatne asocijacije - sve su to ostaci drugog doba, iluzije vječnosti. Otud i nostalgični aspekt ovih pobožnih poduzimanja, patetičnih i beživotnih. To su rituali društva bez rituala, prolazni sakramenti raščaranog svijeta, naročite vrijednosti u društvu koje glača partikularnosti, *de facto* diferencijacije u principijelno nivelirajućem društvu, znakovi prepoznavanja i pripadnosti grupi i društvu koje individue teži prepoznati samo kao jednake i identične.

Mjesta sjećanja rađaju se iz osjećaja da ne postoji spontano sjećanje, da treba stvarati arhive, održavati obljetnice, organizirati proslave, izgovarati pohvalne pogrebne govore, sastavljati dokumente jer takvi postupci više nisu prirodni. Zato žar s kojim neke manjine brane privilegirana pribježišta sjećanja kao ljubomorno čuvanje ognjišta otkriva (do usijanja)

143

PIERRE NORA*
Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

istinu svih mjesta sjećanja: bez komemorativnog bdijenja povijest bi ih brzo pomela. Oni su bastioni koji podupiru naše identitete. Ali da onom što oni brane ništa ne prijeti, ne bi bilo niti potrebe za stvaranjem mjesta sjećanja. Kad bi uspomene zaista živjele, mjesta bi bila nepotrebna. I obrnuto, da povijest nije posegnula za njima da ih deformira, transformira, oblikuje i okameni, ne bi ni postale mjesta sjećanja. Upravo ta zbrka ih i stvara: momenti povijesti istrgnuti iz kretanja povijesti, a onda joj vraćeni, ne više živi, ne još sasvim mrtvi, poput školjki na obali kad se povuče more živućeg sjećanja.

Marseljeza i spomenici poginulim žive takav dvostruki život, skamenjen u osjećaju pomiješanog pripadanja i razdvojenosti. Četrnaesti srpnja 1790. već jeste i još nije bio mjesto sjećanja. Državnim je praznikom proglašen 1880., i time dakle učinjen službenim mjestom sjećanja, ali republikanski duh, tada još vrlo živ, stvorio je od tog datuma nešto još veće, učinio ga je genuinim povratkom izvoru. A danas? Gubitak nacionalnog sjećanja kao življene sadašnjosti nalaže nam pogled na 14. srpnja koji nije ni naivan niti ravnodušan. Sjećanje koje nas muči i koje više nije naše, između brze desakralizacije i privremenog vraćanja svetosti. Unutarnja nas privrženost čini dužnicima onog što nas je načinilo ovakvima kakvi jesmo, no poviješću otuđeni od tog naslijeđa, obvezuje nas da ga prosuđujemo hladnim okom. Spašena mjesta sjećanja u kojem više ne živimo: poluslužbena i institucionalna, donekle afektivna, sentimentalna; mjesta jednodušnosti bez jednoglasja koja više ne izražavaju militantno uvjerenje ni strastveno sudjelovanje, ali u kojima još uvijek tinja simbolički život. Pad iz sjećajnog u povijesno, iz jednog svijeta u kojem smo imali pretke u svijet tek kontingentnog odnosa s onim što nas je načinilo, prelazak iz totemske u kritičku povijest:

to je trenutak u kojem nastupaju mjesta sjećanja. Više ne slavimo naciju, nego proučavamo njene proslave.

Sjećanje podjarmljeno poviješću

Dakle, sve što danas nazivamo sjećanjem nije sjećanje već povijest. Sve ono što nazivamo bljeskom sjećanja početak je njegova vlastitog nestanka u plamenu povijesti, potreba za sjećanjem je potreba za poviješću.

Bez sumnje, nemoguće je živjeti bez te riječi. Tu činjenicu treba prihvatiti s jasnom svijješću o razlici između istinskog sjećanja koje se sklonilo u gestama i navikama, vještinama prenošenja znanja tišine, znanjima tijela, sjećanju prožimanja i spontanih refleksa, te s druge strane, sjećanja izobličena prelaskom u historiju, koje predstavlja čistu suprotnost ovom prvom: voljno i proizvoljno, proživljeno kao dužnost, a ne nešto spontano, psihološko, individualno i subjektivno, socijalno, kolektivno, sveobuhvatno. Kako je došlo do prijelaza prvog, neposrednog oblika u ovaj drugi, neizravan oblik? Promatranje kraja suvremene pretvorbe najbolji je način pronalaženja odgovora.

Suvremeno sjećanje je prije svega arhivsko - ono se potpuno oslanja na ono najpreciznije u tragovima, najmaterijalnije u ostacima, najkonkretnije u snimci i najvidljivije u slici. Proces započet pisanjem završava u trenutku kada se zapisano pretvori u snimku najveće vjernosti. Što je sjećanje manje proživljeno iznutra, povećava se potreba za vanjskim, opipljivim znakovima bitka koji postoji samo u sjećanju, otud i ta opsjednutost arhiviranjem koja obilježava cjelokupno očuvanje sadašnjeg trenutka, a uostalom i prošlosti. Osjećaj da sve ubrzano i definitivno nestaje miješa se sa zabrinutošću za pravo značenje sadašnjosti i tjeskobom za budućnost, pa smatramo da i najskromnija

145

PIERRE NORA*
Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

ruševina, najbeznačajnije svjedočanstvo treba smatrati dostojnim pamćenja. Zar nismo već i previše žalili gubitak ili uništenje onoga što nam je moglo omogućiti otkrivanje prijašnjeg kod naših prethodnika, u svrhu izbjegavanja istih prigovora onih koji će doći poslije nas? Pamćenje prolazi kroz proces najpažljivije rekonstrukcije. Sjećanje je sve više stvar bilježenja: povjeravajući arhivu odgovornost pamćenja, ono pohranjuje znakove kao što zmija pohranjuje staru kožu. Nekoć su se kolekcionari, eruditi i redovnici posvećivali sakupljanju dokumenata, na marginama društva koje je napredovalo i povijesti koja se pisala bez njih. Potom je povijest-sjećanje ovo blago njihove dokumentacije stavila u središte svog eruditskog rada, proširujući rezultate kroz mnoštvo društvenih institucija koje su za to i služile. Danas, kada su historičari napustili kult dokumentarizma, cjelokupno je društvo prigrllilo religiju očuvanja i arhivizacije. Ono što mi nazivamo sjećanjem zapravo nije ništa drugo nego velebni ruševni materijal onoga čega se nikako ne možemo sjetiti, i nepresušni izvor onoga čega bismo se mogli imati potrebu sjećati. »Papirnato sjećanje« o kojem je pisao Leibniz postalo je autonomna institucija, neovisna o muzejima, knjižnicama, skladištima, arhivima i bazama podataka. Stručnjaci procjenjuju da će današnji javni arhivi za nekoliko desetljeća biti zahvaćeni kvantitativnom revolucijom, i tako će ih biti i do tisuću puta više no što ih ima danas. Nijedna epoha u povijesti čovječanstva nije, poput naše, svjesno stvorila toliko arhiva: ne prednjači ona tek po opsegu dokumentacije koju suvremeno društvo iziskuje, niti samo po načinu reprodukcije i očuvanja podataka kojima naše doba raspolaže, nego i po praznovjerju i štovanju samog traga prošlosti. U mjeri u kojoj nestaje tradicionalno sjećanje, sve više osjećamo da je potrebno skupljanje ruševina, svjedočanstava, do-

kumenata, slika, govora; osjećamo se dužnima skupljati vidljive znakove svega što je bilo, kao da bi to mnoštvo dokumenata moglo jednom biti dokaz na tko zna kakvom sudu povijesti. Doduše, trag negira svetost, a opet zadržava auru svetosti. Nemoguće je predvidjeti čega će se u budućnosti trebati sjećati, stoga, za svaki slučaj, sve skladištimo u arhive. Polje onog vrijednog sjećanja enormno se proširilo, patimo od hipertrofije funkcije sjećanja koja je nužno povezana s osjećajem njegova gubitka i korelativnim pojačavanjem važnosti institucija sjećanja. Došlo je do neobičnog preokreta među profesionalnim arhivistima kojima se nekoć zamjerala manija očuvanja podataka i umnožavanja arhiva. Danas privatne tvrtke i javne uprave savjetuju arhivistima da sačuvaju sve podatke, a profesionalni arhivisti shvatili su da je bit njihova zanimanja umijeće kontroliranog uništavanja.

Materijalizacija sjećanja se na taj način proširila, decentralizirala i demokratizirala u razdoblju od samo nekoliko godina. U klasičnim razdobljima postojale su tri vrste izdavača arhiva: velikaške obitelji, Crkva i država. Uostalom, tko se danas ne smatra pozvanim zabilježiti svoja sjećanja ili pak napisati vlastite memoare? Tu ne ulaze samo bilješke beznačajnih povijesnih aktera, već i svjedočanstva njihovih supruga i liječnika. Što je svjedočanstvo običnije, to će bolje prikazati mentalitet prosječnog čovjeka. Slabljenje sjećanja doseglo je vrhunac u općem prihvaćanju bilježenja informacija. U samo jednoj generaciji imaginarni muzej arhiva znatno je povećao svoj fond. Pojam baštine 1980. godine poprima novi skup značenja što ga čini jasnim primjerom širenja pojma do granica nepostojanosti. Deset godina ranije, rječnik *Larousse* iz 1970. ograničavao je pojam »baštine« na »imovinu koja se nasljeđuje od oca ili majke«. *Le Petit Robert* iz 1979. taj pojam definira kao »imovinu naslijeđenu

147

PIERRE NORA*

Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2007.

SVEZAK 8 | 12 BROJ

od predaka, kulturnu baštinu neke zemlje«. Od jednog vrlo ograničenog poimanja povijesnih spomenika, preko konvencije o lokalitetima iz 1972. godine, vrlo naglo smo prešli na poimanje koje, teoretski, uključuje svaki mogući smisao.

Imperativ epohe nije dakle samo sačuvati svaki znak koji navodi na sjećanje - pa čak i onda kad nam nije sasvim jasno na koja nas sjećanja ti znakovi navode - ovo vrijeme naročito nalaže stvaranje arhiva. Arhivi socijalnog osiguranja u Francuskoj mogli bi nam poslužiti kao primjer: mnoštvo dokumenata bez premca, dužine tri kilometra čije bi kompjutorsko dešifriranje omogućilo razumijevanje cijelog francuskog društva, svega normalnog i patološkog, od prehrambenih navika do stilova života, po kriteriju regija ili profesija. No, samo očuvanje ove mase podataka zahtijeva drastične i gotovo neizvedive odluke. Arhivirajmo koliko nam je drago: ipak ćemo uvijek nešto izostaviti. Zar odnedavno sve veća težnja da se sakupe usmena svjedočanstva ne dokazuje tu činjenicu? Samo u Francuskoj ima više od tri stotine radnih skupina koje se bave sakupljanjem »svih glasova koji dopiru do nas iz prošlosti« (prema Phillipeu Joutardu). Ta inicijativa ima smisla, no ipak se na trenutke možemo zapitati radi li se o posebnoj vrsti arhiva za čije je bilježenje potrebno utrošiti trideset i šest sati, a čija iskoristivost nije definirana, budući da se smisao otkriva tek nakon što odslušamo cijelu snimku? Stoga je nemoguće izbjeći crv sumnje kad je u pitanju njihova korisnost. Na kraju, odnosi li se volja za sjećanjem na ispitanika ili onoga koji postavlja pitanja? Arhiv sam sebi mijenja smisao i položaj - tu nije riječ o više ili manje namjernim ostacima proživljenog sjećanja, već se radi o svjesnom izlučivanju onog što je izgubljeno. Time se proživljeno (koje se često zbiva u svrhu vlastitog bilježenja) ponovno proživljava kao drugo sjećanje pa

si možemo postaviti sljedeće pitanje: od čega se zapravo sastoje događaji koje upravo proživljavamo? Beskrajno stvaranje arhiva je zapravo djelovanje nove svijesti, odnosno jasniji izraz terorizma historiziranog sjećanja.

Ta vrsta sjećanja do nas dopire izvana, a mi ju interioriziramo kao individualni napor, budući da više nije društvena praksa. Prijelaz iz sjećanja u povijest obvezuje svaku društvenu skupinu da preispita i redefinira svoj identitet oživljavanjem vlastite povijesti. Glavna zadaća sjećanja je da svakoga od nas učini svojim vlastitim povjesničarom. Na taj je način historijski imperativ premašio krugove profesionalnih povjesničara. Dakako, ne radi se samo o negdašnjim marginalcima službene povijesti kojima potreba za povratkom njihove vlastite prošlosti ne da mira; radi se zapravo o dobro uređenim odredima intelektualaca i stručnjaka ili pak onih koji to nisu, koji, baš poput raznih naroda i društvenih manjina, osjećaju snažnu potrebu da pronađu svoje vlastito ustrojstvo i korijene. Čini se da, otnedavno, nema obitelji u kojoj se bar jedan član nije prihvatio zadatka da rekonstruira što je moguće potpunije živote i najskrivenije tajne obitelji iz koje je potekao. Povećanje broja genealoških istraživanja noviji je i masovan fenomen: godišnji izvještaj Nacionalnog arhiva iz 1982. godine pokazuje da se 43% istraživača arhivskih podataka bavilo genealoškim istraživanjem, dok se 37% bavilo drugom vrstom znanstvenog rada. Ipak, iznenađuje da ne dugujemo povjesničarima najznačajnije pisane povijesti biologije, fizike, medicine ili glazbe, nego upravo biologima, fizičarima, liječnicima i glazbenicima. Čak su učitelji u svoje ruke preuzeli i povijest poučavanja, počevši od tjelesnog odgoja pa sve do poučavanja filozofije. U vrijeme kada su etablirana znanja podvrgnuta sumnji, svaka znanstvena disciplina postavila si je

zadaću provjere svojih temeljnih stajališta retrospektivnom analizom vlastita nastajanja. Sociologija se bavi traženjem svojih utemeljitelja, a etnologija u razdoblju od kroničara iz 16. stoljeća do doba kolonijalnih upravitelja istražuje vlastitu prošlost. Čak je i književna kritika pokušala otkriti genezu vlastitih kategorija i tradicionalnih postupaka. Pozitivistička povijest, koja se čak može smatrati šartističkom u vrijeme kada su se historičari prestali njome baviti, u tim upornim stremljenjima i težnjama za ponovnim buđenjem prošlosti prepoznaje određeno širenje i dubinsko prodiranje u samu bit, što nikad prije nije bio slučaj. Konac povijesti-sjećanja umnogostručio je broj zasebnih sjećanja koja zahtijevaju otkrivanje svoje vlastite povijesti.

Naredba oštro nalaže da se sjetimo, ali na meni je da se prisjetim i to bih trebao učiniti isključivo i samo ja. Povijesna metamorfoza sjećanja vodi do konačne pretvorbe u psihologiju individue. Dva su fenomena tako usko povezana da gotovo nije moguće ne ukazati na točku u kojoj je došlo do njihova kronološkog podudaranja.

Krajem devetnaestog stoljeća događa se odlučujuće uzdrmanje već tradicionalnih postavki (koje, naravno, kulminira u uništenju ruralne, usmene kulture), a pojam sjećanja postaje središnji u filozofskom mišljenju, kod Bergsona, u promišljanju psihičke osobnosti u Freudovoj psihoanalizi, u autobiografskoj književnosti kod Prousta. Uništenje tradicionalnog francuskog poimanja sjećanja kao nečeg ukorijenjenog u samom tlu i iznenadna pojava sjećanja kao središnjeg dijela individualnog identiteta bile su poput dvije stranice istog lista papira, i predstavljale su početak procesa koji je danas u punom zamahu. Freudu i Proustu dugujemo ta dva intimna, a opet univerzalna *lieux de mémoire*: mit o prvom ocoubojstvu i slavni kolačić *petite madelaine*. Ta transformacija sjećanja ukazuje na odlučni zaokret od historijskog prema psihološkom, od

socijalnog prema individualnom, od konkretne poruke na subjektivni prikaz te od ponavljanja na pamćenje. Sjećanje je time postalo privatna stvar svakog pojedinca, a kao rezultat ove psihologizacije, promijenio se i odnos između identiteta vlastitog »ja«, mehanizama sjećanja i odnosa prema prošlosti.

Na kraju krajeva, sjećanje ograničava pojedinca i samo pojedinca – određujući njegov odnos prema prošlosti, oblikuje mu budućnost. Atomizacija općeg i kolektivnog sjećanja u individualno daje pamćenju moć unutarnje prinude, tako da ta obveza pamćenja postaje otkrivanje pripadnosti i izvor identiteta i njegova istinskog, skrivenog značenje. Pripadnost dakle postaje potpuni angažman. Kada sjećanje više nije sveprisutno, njegovo postojanje ovisi o individualnoj savjesti, o usamljenoj odluci. Što kolektiv manje proživljava sjećanje, više raste potreba za pojedincima koji sami postaju ljudi sjećanja. To je kao unutarnji glasić koji svakom, na primjer, svakom Korzikancu govori »Moraš biti Korzikanac!« i svakom Bretoncu »Moraš biti Bretonac!«. Snaga ovog fenomena možda se najbolje vidi kod onih Židova koji ne prakticiraju svoju vjeru, od kojih su mnogi posljednjih godina osjetili potrebu za istraživanjem sjećanja iz prošlosti židovskog naroda. Cijela njihova tradicija temelji se na sjećanju, biti Židov znači sjećati se – stoga, uroni li takvo sjećanje duboko u čovjekovu nutrinu, ono počinje prožimati čitavo njegovo biće. Postavlja se pitanje o kojoj se vrsti sjećanja ovdje radi. U određenom smislu riječ je o sjećanju na sjećanje. Psihologizacija sjećanja daje nam dojam da spasenje pojedinca ovisi o isplati neisplativa duga.

Tako možemo objasniti dvije vrste sjećanja: arhivskog sjećanja i sjećanja kao dužnosti svakog pojedinca. Međutim, da bismo upotpunili sliku suvremene pretvorbe sjećanja, nužno je spomenuti i treću vrstu: otuđeno sjećanje. Kada nastojimo

odgonetnuti svoju povezanost s prošlošću analizom slavni-
h povijesnih djela, postaje nam jasno da naše historijsko znanje
nije ni približno slično sjećanju. Očekujemo da nam to znanje
pruži besprijekorno neprekinuti odnos s prošlošću, međutim,
događa se upravo suprotno – ono stvara osjećaj diskontinuiteta.
Za negdašnju povijest-sjećanje prošlost nikad nije zaista prošla i
bilo ju je moguće oživjeti prisjećanjem. U tom smislu, sadašnjost
je promatrana kao obnovljena, aktualizirana prošlost, usidrena
u točki koja spaja prošlost i sadašnjost. Nedvojbeno, treba razdi-
jeliti prošlost i sadašnjost, odrediti pojmove »prije« i »poslije«
kako bi koncept prošlosti kakvu znamo mogao funkcionirati.
Međutim, to bi razdvajanje predstavljalo odvajanje dvaju poj-
mova, a ne radikalnu razlikovnost. Napredak i propadanje, dvije
rado obrađivane teme u modernom dobu koje su doprinosile
razumljivosti povijesti, izvrsno pokazuju taj kult kontinuiteta,
sigurnosti u znanje o tome komu i čemu dugujemo što smo ono
što jesmo. Otud i važnost pojma »porijeklo«, tog svjetovnog mita
koji je francuskom društvu zahvaćenom nacionalnom sekular-
izacijom podario smisao i potrebu za svetim. Što je sjajnije bilo
porijeklo Francuske, više je uveličavalo same Francuze. Kroz
povijest smo se klanjali sami sebi. Danas taj odnos više ne postoji.
Kao što je vidljiva, predvidljiva, upravljiva, jasno označena pro-
jekcija sadašnjosti koju nazivamo budućnošću postala nevidljiva,
nepredvidljiva i gotovo neshvatljiva, tako smo promijenili i
vlastitu percepciju prošlosti – vidljiva je prošlost postala nevi-
dljiva, negda čvrsto ukorijenjenenu prošlost doživljavamo kao
slom kontinuiteta; povijest koju smo promatrali kao uronjenost
u kontinuitet sjećanja, postala je sjećanje projicirano u diskonti-
nuitet jedne povijesti. Stoga više nema govora o »porijeklu« već
o »rađanju«. Prošlost nam se nadaje kao radikalno drugo, sasvim

smo odsječeni od nje. Istinu o svom sjećanju otkrit ćemo u trenu kada spoznamo koliko smo od tog sjećanja otuđeni.

Usprkos tomu, pogrešno bi bilo misliti da je taj osjećaj diskontinuiteta nejasan i dvosmislen. Paradoksalno, ta distanca iziskuje približavanje koje ju suzbija, istovremeno joj dajući i emocionalan prizvuk. Nikad prije nismo toliko žudjeli za osjećajem blata na vlastitim čizmama, terorom Đavla 1000. godine ili pak za smradom gradova u 18. stoljeću. Takve umjetne halucinacije prošlosti shvatljive su tek ako uzmemo u obzir diskontinuitet. Sva dinamika našeg odnosa s prošlošću skriva se u istančanoj igri nedokučivog i nepostojećeg. Ako je prvotno ideal bio oživjeti prošlost, sada je prikazati prošlost. Oživljavanje, ma koliko kompletno bilo, impliciralo je pažljivo manipuliranje igrom svjetlosti i sjene kako bi se uredila perspektiva prošlosti u svrhovitom pogledu sadašnjosti. Nakon gubitka tog univerzalnog principa koji nam je služio kao objašnjenje, odjednom smo se našli u jednom fragmentiranom univerzumu, u kojem istovremeno ništa nije toliko nevažno, nemoguće ili nedostupno da ne bi moglo težiti dostojanstvu povijesne misterije. Nekoć smo znali tko su nam preci, danas su nam preci svi i nitko. Budući da danas prošlost možemo stvoriti iz gotovo ničega, a opet, nitko ne zna što će biti prošlost sutrašnjice, naša nesigurnost prepuna strepnje sve pretvara u običan »trag«, mogući dokaz, historijsku sumnju kojim kontaminiramo nedužnost svega što dotaknemo. Naše poimanje prošlosti je nasilno prisvajanje onoga za što znamo da nam više ne pripada. Izgubili smo ono za čime tragamo, stoga smo prisiljeni prilagoditi kut gledišta. Prikazivanje prošlosti kao freske, fragmentarni ili panoramski pogled su sada nedopustivi, umjesto toga bavimo se odabranim elementima prošlosti, posebnu pozornost posvećujemo »reprezentativnim uzorcima«.

153

PIERRE NORA*

Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2007.

SVEZAK 8 | 12 BROJ

Naše sjećanje svodi se na ono što vidimo, na čistu televizijsku sliku. Kako ne povući paralelu između, primjerice, slavnog »povratka pripovijesti« koji možemo uočiti u najnovijim zapisima historije, i svemoći slike i filma u suvremenoj kulturi – čak i ako se taj novi način pripovijedanja potpuno razlikuje od tradicionalnog pripovijedanja, koje je bilo epizodično i samodostatno. Nisu li naše skrupulozno poštovanje arhivskih dokumenata (koje proučavamo vlastitim očima) i novootkriveni interes za usmeno prenesenu historiju (u kojoj citiramo izravne sudionike i slušamo njihov vlastiti glas) nedvojbeno povezani s načinom na koji nas je prijenos vijesti uživo naviknuo na izravnu autentičnost? Proučavamo li svakodnevni život u prošlosti kako bismo još jednom okusili sporiji ritam bolje proživljenog života, ne čitamo biografije običnih ljudi kao da time želimo poručiti da »mase« nikad nije lako potpuno shvatiti njihovim mjerenjem? Iz bezbrojnih mikropovijesti pokušavamo sastaviti povijest u nadi da će tako sastavljena povijest biti sličnija povijesti koju sami proživljavamo. Sve dosad rečeno moglo bi se rezimirati pojmom *mémoire-miroir*, zrcalno sjećanje, kad taj pojam ne bi bio problematičan utoliko što ogledala reflektiraju samo svoje identične prikaze, dok mi u povijesti tražimo različitosti, a kroz njih i iznenadno otkriće identiteta, ipak neuhvatljivog. Ne tražimo svoju genezu već način da iz onoga što više nismo otkrijemo tko zapravo jesmo.

Začudo, ova alkemija biti pomogla je stvaranju historijske prakse, čija je gotovo brutalna navala ka budućnosti smjerala oslobađanju našeg spremnika tajni iz sadašnjosti. Ipak, ova čudesna transformacija nije djelo povijesti, nego povjesničara. Neobična je njegova sudbina: nekoć je uloga povjesničara bila jednostavna, a mjesto na društvenoj ljestvici jasno određeno,

bio je naime glasnogovornik prošlosti i vodič koji je prokazivao put koji treba slijediti u budućnosti. Kao takva, njegova osobnost bila je nevažna u odnosu na usluge koje je pružao, bio je tek prijenosnik velikih znanja i služio kao što neprimjetnija poveznica između grube materijalnosti dokumentacije i njenog upisivanja u sjećanje. Bio je, konačno, tek odsutnost opsjednuta objektivnošću. Ipak, po raspadanju koncepta povijesti-sjećanja rađa se nova vrsta povjesničara koji je, za razliku od svojih prethodnika, spreman priznati usku, intimnu, osobnu povezanost s temom kojom se bavi. Štoviše, spreman je objaviti, pa čak i produbiti svoj bliski odnos s prošlošću, ne smatrajući ga preprekom razumijevanju, već alatom spoznaje. Njegov rad potpuno ovisi o njegovoj subjektivnosti, kreativnosti i sposobnosti ponovnog stvaranja. Njegova je funkcija metabolička jer od nečeg bez smisla i života stvara nešto živo i smisljeno. Zamislimo društvo koje bi bilo u potpunosti uronjeno u osjećaj vlastite historičnosti: takvo društvo nikad ne bi moglo stvoriti povjesničare. S druge strane, društvo sasvim fokusirano na budućnost zadovoljilo bi se aparatima za snimanje i katalogiziranje, na taj način odgađajući unedogled razumijevanje vlastita funkcioniranja. Naše društvo je pak drukčije: toliko se drastično promijenilo da je izgubilo sjećanje i postalo opsjednuto historijskim razumijevanjem sebe. Upravo je to stavilo povjesničara u središte pozornosti: on naime sprečava da povijest bude samo to i ništa više.

I tako mi nadomještamo našu zastranjenu perspektivu nastojanjima da sagledamo prošlost u krupnom planu i umjetnoj hiper-realnosti. Ta činjenica povjesničara dovodi do tradicionalnih oblika koje je odbacio i koji su uobičajeni za naše nacionalno sjećanje. I opet se, metaforički rečeno, nalazimo na pragu kuće u kojoj smo rođeni, koja sada nije ništa drugo nego stara,

napuštena zgrada. Stari obiteljski namještaj još je uvijek tamo, ali osvjetljenje je potpuno drugačije. Radionica je još uvijek na svome mjestu, ali djelo koje treba nastati nema veze s njom. Lako je prepoznati svaku prostoriju, ali za što koja od njih služi? Historiografija je neizbježno zašla u epistemološko doba, vrijeme identiteta je definitivno završilo. Povijest je nadvladala sjećanje, tako da povjesničar više ne može biti »čovjek sjećanja«. Umjesto toga, on sam postaje, u dubini svoga bića, *lieu de mémoire*, mjesto sjećanja.

Mjesta sjećanja: drukčija povijest

Mjesta sjećanja pripadaju dvama kraljevstvima, što ih čini zanimljivim, ali i složenim: ona su jednostavna, prirodna i konkretna, ali i dvosmislena, umjetna i apstraktna. *Lieux de memoire* su mjesta u sva tri smisla riječi: materijalnom, simboličkom i funkcionalnom, ali istodobno i u različitim omjerima. Strogo materijalno mjesto, poput na primjer arhiva, mjesto je sjećanja tek zbog svoje simboličke aure. Izrazito funkcionalna mjesta sjećanja kao neki priručnik, testament ili udruženje veterana ulaze u kategoriju tek kao rituali. Čak i minuta šutnje koja nam se čini izrazitim primjerom simboličkog značenja istovremeno je i materijalan odsječak vremena i funkcionalna jer služi za povremenu koncentraciju na sjećanje. Tako ova tri aspekta sjećanja uvijek supostoje. Postoji li apstraktnije mjesto sjećanja od pojma generacije? Ona je ipak materijalna u demografskom smislu, hipotetički funkcionalna jer istodobno osigurava kristaliziranje i prenošenje uspomene, ali simbolička po definiciji jer podrazumijeva iskustvo male skupine ljudi koje ipak karakterizira većinu koja nije sudjelovala u danim događajima.

Mjesta sjećanja su igra povijesti i sjećanja, interakcija tih dvaju

čimbenika koja okončava njihovom međusobnom naddeterminacijom. Ponajprije, potrebna je volja za sjećanjem kao primarni uvjet, inače bismo morali napustiti tu usku, ali potencijalno plodnu definiciju i došli bismo do moguće, ali vrlo široke definicije, pogodne da obuhvati u kategoriju sve predmete potencijalno dostojne pamćenja. Kao što su stara dobra pravila historijske kritike nalagala razlikovanje »izravnih izvora«, dakle svih onih koje je društvo proizvelo pri punoj svijesti da će biti reproducirani, poput zakona ili umjetničkog djela od »neizravnih izvora«, dakle svih svjedočanstava epohe koje je društvo stvorilo bez primisli da će ih povjesničari koristiti u budućnosti. Bez namjere za sjećanjem, mjesta sjećanja bila bi *lieux d'histoire*, mjesta povijesti.

S druge strane, jasno je da bi se, ukoliko im povijest, dakle vrijeme i promjena ne bi dali svoj obol, trebalo zadovoljiti s jednostavnom poviješću memorijala. Mjesta su sjećanja međutim hibridna i »mutantska«, u njima se intimno prožimlju život i smrt, vrijeme i vječnost; poput Moebiusovih vrpca, u neprekidnoj su spirali kolektivnog i individualnog, prozaičnog i svetog, nepromjenjivog i pokretnog. Jer ako je točno da je temeljni *raison d'être* mjesta sjećanja da zaustave vrijeme i zaborav, fiksiraju stanje stvari, obesmrte smrt i materijaliziraju nematerijalno (na isti je način zlato sjećanje novca), da zahvate što je moguće više značenja u što manje znakova, jednako je tako jasno da mjesta sjećanja žive od njihove sposobnosti za metamorfozu, za neprekidno oživljavanje starih i generiranje novih značenja u uvijek novim i nepredvidljivim vezama, i upravo ih to čini tako uzbudljivim.

Promotrimo dva različita primjera. Kalendar usvojen za vrijeme Francuske revolucije mjesto je sjećanja *par excellence* iz najmanje dva razloga: kao kalendaru svrha mu je da uokviri sjećanje, a kao revolucionaran ponudio je novu nomenklaturu

i simbole da bi, kao što je tvrdio njegov autor »otvorio novu stranicu povijesti« ili, prema drugom izvjestitelju, da »učini da se Francuzi ponovno osjećaju svojim«. U tom smislu kalendar je trebao zaustaviti povijest u trenutku revolucije pokazujući dane, mjesece i godine prema slikama revolucionarne epike. Već je to dovoljno da ga svrsta u mjesta sjećanja! Ali još više ga mjestom sjećanja čini njegov neuspjeh da bude to što su željeli njegovi utemeljitelji. Kad bismo i danas živjeli po njegovu ritmu, postao bi nam blizak i svakodnevnan, poput gregorijanskog kalendara, i tako prestao biti mjesto sjećanja. Rastvorio bi se u našem memorijalnom pejzažu i služio bi tek za to da uskladi druga zamisliva mjesta sjećanja. Ali neuspjeh revolucionarnog kalendara nije potpun, neki događaji će zauvijek ostati vezani za imena njegovih mjeseca: *Vendémiaire*, *Thermidor*, *Brumaire*. Mjesta su sjećanja tako iskrivljujuća zrcala koja izvrću svoje teme na način koji definira njihovo značenje. Nijedno mjesto sjećanja ne izmiče ovakvim zamršenim arabeskama.

Uzmimo drugi primjer, slavnu dječju knjigu *Tour de France par deux enfants*, nesumnjivo mjesto sjećanja jer je, baš kao i *petit Lavis* oblikovao sjećanje milijuna mladih Francuza. U to vrijeme ministar je obrazovanja mogao određenog dana izvaditi svoj sat u točno 8 sati i 5 minuta i sa sigurnošću ustvrditi »sva naša djeca sada prelaze Alpe«. Mjesto je to sjećanja i jer je popis svega što treba znati o Francuskoj, pripovijest o identitetu kao i inicijacijsko putovanje. Ali nije sve tako jednostavno: pažljivije čitanje pokazuje da već i kad se pojavio, 1877., *Le Tour* je ocrtavao jednu Francusku koja više ne postoji i da ga, još od 16. svibnja te godine kad se Treća republika konačno učvršćuje na vlasti, upravo njegova istančana očaranost prošlošću čini tako zavodljivim. Kao što je često slučaj s knjigama za djecu, početni joj uspjeh

osiguravaju sjećanja odraslih. A kasnije? Trideset i pet godina nakon prvog izdanja, pred sam rat, knjiga još uvijek vlada među dječjim knjigama, ali već je čitaju s nostalgijom prema prošloj tradiciji, na što ukazuje i činjenica da se bolje prodaju stara nego nova izdanja. Zatim postaje rijetka, ne koristi se više osim u udaljenim ruralnim krajevima. *Le Tour de le France par deux enfants* polako postaje rijetkost s tavana i materijal za povjesničare; biva zaboravljena. Napušta kolektivno sjećanje i seli se u povijesno, zatim pedagoško sjećanje. Za stotu obljetnicu 1977., u trenutku kada prodaja nove dječje knjige *Le cheval d'orgueil* doseže milijun primjeraka, a industrijska Francuska Giscarda d'Estainga već pogođena ekonomskom krizom ponovno otkriva usmeno sjećanje i seljačke korijene, *Le tour* se ponovno tiska i ulazi u kolektivno, ali sada sasvim izmijenjeno sjećanje, i čeka na nove zaborave i reinkarnacije. Što ovoj knjižici daje titulu zvijezde među mjestima sjećanja, njena početna namjena ili beskonačni i cikličan povratak nacionalnog sjećanja? Nesumnjivo oboje: sva mjesta sjećanja su *objets en abîme*, dakle objekti do beskonačnosti utemeljeni na samima sebi.

Upravo taj dvostruki identitet *lieux de mémoire*, mjesta sjećanja omogućava njihovu klasifikaciju, uspostavljanje hijerarhije. Promotrimo velike kategorije predmeta te vrste: kult mrtvih, nacionalno naslijeđe, sve što se tiče prisustva prošlosti u sadašnjosti: to su nesumnjivo mjesta sjećanja. Ipak neki predmeti ne ulaze u strogu definiciju, a ipak ih možemo smatrati mjestima sjećanja i obrnuto, mnoga mjesta, čak većina onih koji po definiciji to jesu, ne mogu se svrstati u mjesta sjećanja. Neka pretpovijesna, geografska ili arheološka mjesta uključena su kategoriju unatoč nedostatku volje za sjećanjem, tog *sine qua non* mjesta sjećanja, koja je pak nadomještena značajem vremena, znanosti, snova

i sjećanja ljudi. Svaka granica nije mjesto sjećanja, kao što je to Rajna ili »Rt Finistère«, taj »kraj zemlje« kojemu Michelet priskrbljuje slavu. Svaki ustav ili diplomatski ugovor je mjesto sjećanja, no ustav iz 1793. to nije na isti način kao onaj iz 1791., koji svoju utemeljiteljsku važnost ima zahvaliti Deklaraciji o pravima čovjeka. Mir u Nijmegenu nema istu važnost kao Verdunski mir kojim je podijeljeno Karolinško carstvo 843. i konferencija u Jalti 1944. koji na neki način zaokružuju europsku povijest.

Sjećanje diktira, a povijest zapisuje. Stoga povijesni događaji i knjige iz povijesti zaslužuju posebnu pozornost jer nisu tek mješavina povijesti i sjećanja, oni su sredstva kojima se sjećanje upisuje u povijest. Nisu li i sva velika povijesna djela, kao i sam povijesni žanr, također mjesta sjećanja? Nije li svaki veliki događaj, kao i samo poimanje tog događaja po definiciji mjesto sjećanja? Ova dva pitanja zahtijevaju podrobniji odgovor.

Jedine povijesne knjige koje su mjesta sjećanja su one koje teže preoblikovati sjećanje ili od njega čine pedagoške brevijare. Veliki trenuci uspostavljanja novog povijesnog sjećanja u Francuskoj nisu brojni. To su naprimjer *Les Grandes Chroniques de France* iz XIII. stoljeća koje sažimlju dinastičko sjećanje i uspostavljaju model historiografskog rada za stoljeća koja su uslijedila. U XIV. stoljeću za vrijeme vjerskih ratova škola tzv. »savršene povijesti« razara mit o trojanskom porijeklu monarhije i uspostavlja galski stari vijek: kao emblematsku ilustraciju ove škole možemo uzeti *Les Recherches de la France* Etiennea Pasquiera iz 1599. pogotovo uzmemo li u obzir suvremenost njezina naslova (koji ukazuje na preferiranje istraživanja /*les recherches*/ spram kronike; te povijest »Francuske« u odnosu na povijest dinastija). Historiografija kraja Restauracije najavljuje novu koncepciju povijesti; ona započinje *Lettres sur l'histoire*

de la France Augustina Thierryja 1820. čiji zadnji svezak iz 1827. vremenski koincidira s prvom knjigom slavnog početnika: *Précis d'histoire moderne* Julesa Micheleta i počecima Guizotovih predavanja o »povijesti europske i francuske civilizacije«. Nacionalnu i pozitivističku povijest predstavlja časopis *Revue historique*, a ona kulminira u monumentalnom Lavisseeovom *Histoire de France* u dvadeset i šest tomova. Memoari, kao što im i samo ime sugerira, mogu biti *lieux de mémoire*, kao i autobiografije i intimni dnevni- ci. Chateaubriandovi *Mémoires d'outre-tombe*, Stendhalov *Vie de Henry Brulard* i Henri Amielov *Journal intime* su mjesta sjećanja, ne jer su veći i bolji od drugih memoara, nego jer su, pored jednostavna vježbanja sjećanja, i igra kojom sjećanje propituje sama sebe. Isto vrijedi i za memoare državnika. Od Sullyja do De Gaulea, od Richelieuova *Testamenta* do *Mémorial de Sainte-Hélène* i Poincaréova *Journal*, bez obzira na nejednaku vrijednost tekstova, žanr zadržava konstante i specifičnosti: implicira poznavanje drugih memoara, podvostručenost pisca kao čovjeka od pera i čovjeka od akcije, identificiranje individualnog s kolektivnim, općijim diskursom, usklađenost pojedinačnog i državnog razuma. Sve te karakteristike upućuju na mjesta sjećanja.

A što se »velikih događaja« tiče, tek dvije vrste mogu biti mjesta sjećanja, s tim da to uopće ne ovisi o njihovoj veličini. S jedne strane često najbeznačajniji događaji, gotovo nezamijećeni u vrijeme kad su se desili, ali kojima budućnost ipak pripisuje značaj početka, veličanstvenost inauguralnog prijeloma. A s druge strane događaji, koji čak ni ne trebaju biti neko konkretno događanje, ali su odmah snažno simbolički nabijeni i čak za vrijeme njihova događanja kao unaprijed komemorirani. Suvremena povijest daje primjere u kojim mediji svakodnevno pokušavaju plasirati mnoštvo takvih, najčešće ipak »mrtvorodenih« događaja. Događaj ove prve vrste

161

PIERRE NORA*
Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ

je na primjer izbor Huguesa Capeta, sam po sebi beznačajan, ali kojemu povijest daje težinu koju sam po sebi nema, čineći ga početkom razdoblja koje traje narednih deset stoljeća i okončava stratištem. Događaji drugog tipa su naprimjer Rhetondeski vagon - predaja Nijemaca u Prvom svjetskom ratu, rukovanje u Montoireu između Hitlera i Petaina ili de Gaulleov marš na Champs Elysées po oslobođenju Francuske. Prvi su dakle utemeljujući, a drugi spektakularni događaji. Ali ni u jednom slučaju ne radi se o događaju samom – konceptu *lieu de mémoire* uskratili bismo svaku specifičnost ako bismo u njega uključili sam događaj. Naime upravo isključivanje samog događaja određuje *lieu de mémoire*: sjećanje se drži mjesta, a povijest se drži događaja.

Ništa nas ne sprječava da zamislimo sve moguće razdiobe i razvrstavanja unutar kategorije pojma mjesta sjećanja. Od mjesta ponuđenih neposrednom, konkretnom, svakodnevnom iskustvu poput groblja, muzeja, obljetnica do onih složenijih koja su proizvod promišljanja i to ne samo poput spomenutog pojma generacije, pojma porijekla ili regije kao predmeta sjećanja, nego i svih podjela na kojima se temelji percipiranje francuskog prostora (npr. Paris-provincija ili sjever-jug) ili pojam o francuskom pejzažu kao slici, odmah razumljivom ako pomislimo na Corota ili na Cezanneovu *Sainte-Victoire*. Pozabavimo li se materijalnom stranom mjesta sjećanja, otkrit ćemo jednako širok spektar. Promotrimo najprije nositelje, ne najmanje važne, kojih narod sjećanja-Židovi daje prvorazredni primjer s Torom. Nadalje, topografska mjesta kod kojih je bitna njihova lokacija, ukorijenjenje. Primjeri uključuju turistička mjesta poput Nacionalne knjižnice - bivše rezidencije kardinala Mazarina i Nacionalnog arhiva u negdašnjoj rezidenciji princa Soubise. Monumentalna mjesta ne treba miješati s arhitektonskim. Kipovima i spomenicima značenje je intrinzično, pa,

iako ni lokacija na kojoj se nalaze ni u kom slučaju nije beznačajna, moguće ih je premjestiti bez da im se promijeni značenje. Drukčije je sa zdanjima koja nastaju kroz vrijeme, njihovo značenje priozlazi iz složenih odnosa među elementima: zrcala su društva ili epohe, poput katedrale u Chartresu ili palače Versailles.

Promotrimo li funkcionalnu dominantu mjesta sjećanja, ukazat će se sasvim drukčiji niz: od mjesta sjećanja koja, poput udruženja veterana rata teže očuvati neprenosivo iskustvo i stoga nestaju zajedno s onima koji su ga proživjeli, do, jednako prolaznih mjesta, s pedagoškom namjenom, poput priručnika, rječnika, testamenata ili »*livres de raison*« koje su glave obitelji klasične epohe ostavljale potomcima. Što se simboličke pak komponente tiče, možemo razlikovati »dominantna« i »dominirana« *lieux de mémoire*. Ova prva su spektakularna, trijumfalna i impozantna i općenito ih nalaže državni autoritet ili kakvo službeno tijelo, dakle uvijek »odozgo«, stoga i imaju hladnoću i veličanstvenost službenih ceremonija. Ne posjećujemo ih, više im se prepuštamo. Ova druga su utočišta, svetišta spontane vjernosti i tihog hodočasništva, živo srce sjećanja. S jedne strane Sacré-Coeur, službeni sprovod Paul Valéryja, pogrebna ceremonija de Gaullea u Notre-Dame; s druge narodno hodočašće u Lourdes, sahrana Jean-Paul Sartrea, de Gaulleov grob u Colombeyju.

Klasifikacije se mogu umnožavati do beskonačnosti. Suprotstaviti javna i privatna mjesta sjećanja, »čista« mjesta čija je jedina funkcija komemorativna (poput pogrebnih govora, ratnog memorijala u Douamontu ili zida Fédéréa) ili onih kod kojih je sjećanje tek jedno u svežnju simboličkih značenja (poput nacionalne zastave, raznih festivala, hodočašćenja i slično). Ovaj tipološki nacrt nije važan zbog svoje rigoroznosti ili iscrpnosti, niti zbog bogatstva evokacija, nego zbog činjenice da je moguće

klasificirati mjesta sjećanja na taj način. On pokazuje da nevidljiva nit koja vezuje groblje Père-Lachaise i Statistički zavod Francuske nije nadrealistički spoj kišobrana i glačala na paru. Postoji složena mreža ovih različitih identiteta, nesvjesna organizacija kolektivnog sjećanja koju sami trebamo osvijestiti. *Lieux de mémoire* su naš trenutak u povijesti Francuske.

Jednostavan, ali odlučujući detalj radikalno razdvaja povijest koju ovdje iznosimo od svih drugih poznatih povijesti, starih ili modernih. Svi prethodni pristupi sjećanju, povijesni ili znanstveni, bilo da se odnose na nacionalno sjećanje ili društvene mentalitete, bave se *realijama*, pokušavajući ih zahvatiti u njihovoj najživljoj stvarnosti. Za razliku od predmeta povijesti, *lieux de mémoire* nemaju referenta u stvarnosti, oni su svoj vlastiti referent, znakovi koji upućuju na same sebe, znakovi u čistom stanju. No to ne znači da su bez sadržaja, fizičke prisutnosti ili bez povijesti -upravo suprotno. Ali ono što od njih čini mjesta sjećanja je isto ono pomoću čega izmiču povijesti. Ona su *templum*: odsječak unutar kontinuuma profanog, prostora ili vremena, ili oboje, kruga unutar kojeg je sve važno, sve simbolizira i sve znači. U tom smislu, mjesto je sjećanja dvostruko: mjesto obilja zatvoreno samo u sebi, definirano svojim identitetom i sumirano u svom imenu, a istovremeno otvoreno beskrajnom dijapazonu mogućih značenja.

Stoga je povijest sjećanja istodobno najbanalnija i najneobičnija, očitog predmeta, standardnog materijala, lako dostupnih izvora i izrazito nesofisticirane metode. Čini se kao povratak na opsoletnu povijesnu metodu. Ali na stvari je nešto posve drugo: predmete je moguće zahvatiti tek u njihovoj najkonkretnijoj pojavnosti, ali kao takvi nisu podobni za izraze u kategorijama tradicionalne povijesti. Povijesna kritika postaje tako kritička povijest, i to ne samo kritička spram vlastitih metoda. Ona ponovno oživljava povijest na drugoj

razini. Ta nova povijest strogo je transferencijalna i, poput umijeća ratovanja, iscrpljuje se u izvršavanju, stvar je krhke sreće odnosa povjesničara prema novom objektu proučavanja i pronalaženja prave dubine zahvaćanja u temu. Povijest je to koja, na kraju, počiva tek na onom čime se služi: na jednoj tankoj, neopipljivoj, jedva izrecivoj vezi; na onom što je u nama neiskorjenjivo, intimnoj privrženosti već uvelim simbolima prošlosti. Ponovno oživljavanje povijesti kakvu je pisao Michelet, koja neizbježno priziva oplakivanje izgubljene ljubavi koju je Proust tako dobro opisao: oplakivanje trenutka u kojem opsesivna zanesenost konačno popušta, a u kojem se prava tuga sastoji u tom što se ne može više patiti od onog od čega se tako dugo patilo, i u kojem se od tad shvaća tek razumom, a ne više nerazumom srca.

Jako književna referenca. Treba li zažaliti zbog nje ili je, naprotiv, u potpunosti opravdati? Još jednom, ona dobiva smisao tek u kontekstu aktualne povijesne situacije. Sjećanje je zapravo oduvijek poznavalo tek dva načina legitimiranja: povijesni i literarni. Oni su se oduvijek odvijali paralelno i, sve do našeg vremena, odvojeno. Granica se danas ublažava i iz naoko simultane smrti povijesti-sjećanja i sjećanja-fikcije rađa se novi tip povijesti koji svoj prestiž i legitimitet duguje novom odnosu prema prošlosti, drukčijoj prošlosti. Povijest je postala zamjena za imaginaciju. Kako objasniti renesansu povijesnog romana, trend osobne dokumentarističke proze, revitalizaciju povijesne drame, uspjeh usmenog pripovijedanja, ako ne kao smjenu klonule fikcije. Taj novi senzibilitet rađa interes za mjesta gdje se usidruje, zgušnjuje i izražava iscrpljeni kapital našeg kolektivnog sjećanja. Povijest nudi dubinu epohi lišenoj dubine, istinite priče epohi lišenoj pravog romana. Sjećanje je promaknuto u središte povijesti: tako oplakujemo gubitak književnosti.

165

PIERRE NORA*
Između sjećanja i povijesti

DISKREPANCIJA
SIJEČANJ 2007.
SVEZAK 8 | 12 BROJ